

Gotlands runinskrifter 3

Barlingbo socken

G 229 – G 230

Helmer Gustavson

Barlingbo kyrka

Under golvet i långhuset i Barlingbo kyrka har grundmurarna till en liten tornförsedd kyrka påträffats. Under 1200-talets andra hälft ersattes troligen dess korparti av det nuvarande koret med dess ovanliga raka absidutsprång. Kyrkbygget fullbordades omkring 1280 med det nuvarande tornet. Den genomtänkta indelningen av själva kyrkobyggnaden återspeglar förmodligen cisterciensiska stilideal och liturgisk ordning enligt Kersti Markus (Från Gotland till Estland (1999), s. 40 ff). Kyrkans märkligaste konstverk är en rikt skulpterad dopfont från 1100-talet med runinskrifter. I södra väggen i korportalen har en nu förlorad putsinskrift med runor funnits.

229. Barlingbo kyrka

Litteratur: L 1973, S 85, F 14, W 101. C.G. Hilffeling, Resejournal år 1800 (hs F m 57:8 i Kungl. bibl.), s. 129; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. Liljegren Runlära (1831), s. 162; P.A. Säve, Reseberättelse 1850, s. 5 och s. 170; (Stephens, Ch. VII:2); H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (1901), s. 65; J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands (1918), s. 37, 125 ff., skrivelse till riksantikvarien 1924 (ATA), Gotlands kyrkokonst (i Visby stift i ord och bild, 1951), s. 180 ff., Gotlands kyrkokonst (1952), s. 19; A. Edle, telegram till riksantikvarien 5/7 1924; O. Rydbeck, Skånsk skulptur och gottländska stenhuggare (i Tidskrift för konsthistoria 4, 1919), s. 58; Sveriges kyrkor, Gotland 1 (1931), s. 492; E. Lundberg, Problemet Hegwald (i Från stenålder till rokokon. Studier tillägnade Otto Rydbeck den 25 augusti 1937), s. 210 ff.; A. Borelius, Problemet Majestatis (i Norrköpings museum. Berättelse över verksamheten jämte bifogade skrifter, 1949), s. 95 ff.; E. Gustafsson, Barlingbofontens reliefer - ett tolkningsförsök (i Fornvännen 1958), s. 26 ff., En gotländsk gravsten (i: Den ljusa medeltiden Studier tillägnade Aron Andersson, 1984), s. 56; E. Lagerlöf & G. Svahnström, Gotlands kyrkor. En vägledning (1966), s. 89, (2. uppl. 1973, s. 102, 3. uppl. 1984, s. 102, 4. omarbetade uppl. 1991, s. 98); A. Tuulse, Romansk konst i Norden (1968), s. 86 ff.; K.

Tronner, Barlingbofunten och dess färgfragment (RAÄ. Rapport A 84-003 Gotlandsprojektet); H. Gustavson, Sockenkyrkan som skriftdokument (i O. Ferm (utg.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*, 1991), s. 550; J. Svanberg, *Stensulpturen* (i Signums svenska konsthistoria *Den romanska konsten*, 1995), s. 204. Y. Fontell, *Västromanska målningar i Mästerby kyrka* (i *Gotländskt arkiv* 65 1993), s. 37; Th. Snædal, *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi* (Runrön 16.) 2002, s. 107 f.

Äldre avbildningar: P.A. Säve, a.a. plansch 12; O. Sörling 1897 (ATA); J.W. Hamner foto 1909 och 1923; C R af Ugglas foto 1907-12 (ATA); E. Erics foto 1914 (ATA); J. Roosval foto 1915 (ATA) och a.a. 1918, s. 37, 126 (teckningar av S. Anjou); A. Edle foto 1924 , under kyrkans reparation (ATA); *Sveriges kyrkor, Gotland 1* (1931), s. 494 f. (teckningar); E. Lundberg foto 1935 (ATA), a.a. 137 s. 209, 211; J. Roosval, *Gotlands kyrkokonst* (i *Visby stift i ord och bild*, 1951), s. 180, 181; E. Gustafsson, a.a. s. 29, 31, 33, 35; A. Lindblom & G. Svahnström, *Gotländska stenhuggare* (1959), s. 46, 49; E. Lagerlöf & G. Svahnström, a.a. s. 101 (4.uppl. s.97), J. Svanberg, a.a. s. 204; K. Tronner, *Barlingbofunten och dess färgfragment* (Rapport A 84-003).

Dopfunten i Barlingbo kyrka är huggen ur ett enda block av sandsten. Dess fundament är av kalksten och sekundärt. Barlingbofunten intar en unik ställning bland de gotländska dopfuntarna och värderades av Roosval som ett av den svenska medeltidens främsta konstverk. Konsthistorikerna har attribuerat den till olika mästare. Och enligt Armin Tuulse (1968) och Jan Svanberg (1995) är den med sina särdrag så olik andra gotländska och nordiska funtar, att dess upphovsman sannolikt är en i övrigt okänd stenhuggare, som besökt Gotland.

Funten har ett basparti försett med fyra detaljrikt skulpterade masker och en kraftig vulst mellan basen och kuppen. Den cylindriska kuppen är omgiven av fyra figurer i högrelief, vilka står på baspartiets fyra masker. De fyra figurerna består av en man och en kvinna som omfamnar varandra, förmodligen Marias föräldrar Anna och Joakim eller - mindre troligt - en symbolisk framställning av ett brudpar med

Maria som brud. Vidare Maria, bebådelseängeln Gabriel och den korsfäste Kristus. Maskerna utgörs av lejon under de två första figurerna, ett människohuvud under Gabriel, en örn under Kristus och ett lejon (?) under Maria. De fyra fälten emellan figurerna fylls av evangelistsymbolerna i låg relief.

G 229. Dopfunten. Foto: Bengt A. Lundberg, 1987.

Funten är täckt av ett grått färglager. På ställen där den gråa färgen flagrat eller blivit bortnött syns ett underliggande mönje- och tegelrött färglager. Skiftande färgspår finns också: grön färg på högra korsarmen, spår av guldlager på högra axeln av ärkeängel Gabriel, blått under buken på djuret med den långa runinskriften i glorian, mörkrött färgspår på Marias panna och tegelrött i glorian med den långa runinskriften. En naturvetenskaplig analys av färgerna har gjorts av Kate Tronner (Tronner 1984).

a.

I glorian till kvinnan i människoparet syns rester av tre runor:

ma- .

Runan **m**, som är 2 cm hög, är säker. Av runa 2 **a** återstår nedre hälften av huvudstaven och vänstra bistaven. Av runa 3 återstår basen av en av en huvudstav, inga säkra spår av någon bistav. En liten fördjupning på platsen för spetsen i en **r**-bistav bedöms vara orsakad av vittring.

G 229a. Runorna **ma**-...Foto: Bengt A. Lundberg, 1987.

b.

I glorian runt jungfru Marias huvud står en inskrift med 3 cm höga runor: **maria**, dvs *Maria*.

Inskriften läses från höger till vänster. Det parti av glorian där runorna står är kantslitet. Toppen av huvudstaven och vänstra bistavens spets av runan **m** är borta i förslitningen. Av de två **a**-runorna återstår nedre hälften av huvudstavarna och bistavarna snett nedåt höger om

huvudstavarna. Huruvida bistavarna har fortsatt snett uppåt vänster på andra sidan av huvudstavarna kan inte avgöras. Topparna av runorna **ri** är borta i förslitningen.

G 229b. Runorna **maria**. Detalj från teckning i Gotlands Kyrkor I, s. 495.

c.

I glorian runt örnen i ett av bildfälten, evangelisten Johannes symbol, står en runinskrift: **iohanes**, dvs *Iohannes*. Runorna är 1,5 - 2,5 cm höga och välbevarade. På **i**-runans mitt finns en punktartad fördjupning som bedöms vara naturlig, ej avsiktlig. Dubbelsidiga bistavar i runorna **a** och **n**. Runan **e** tydligt stungen med en punkt.

G 229c. Runorna **iohanes**. Foto: Bengt A. Lundberg, 1987.

d.

I glorian till evangelisten Lukas symbol, den bevingade oxen, står en runinskrift: **markus**, dvs *Markus*. Runornas höjd 1,5 cm. Partiet mellan bistavarna och huvudstaven i **m**-runan är bortfallet, men ristningsbotten av huvudstaven och bistavarnas yttre kanter kan iakttagas. Runan **a** har ensidig bistav.

G 229d. Runorna **markus**. Foto: Bengt A. Lundberg, 1987.

e.

Glorian på det bevingade lejonet, evangelisten Markus symbol, bär en väl bevarad inskrift med 3 cm höga runor.

Inskrift:

luks last gearf : a posu-i

5 10 15 20

»Lukas... »

G 229e. Runorna **luks last**. Foto: Bengt A. Lundberg, 1987.

Till läsningen: 6, 11 och 14 **a** har dubbelsidig bistav. 9 **g** och 10 **e** tydligt stungna med en punkt. 15 **p** stungen med en punkt i vardera öglan. 16 **o** har dubbelsidiga bistavar snett uppåt höger. Av runa 19 återstår en huvudstav. Om ett kort streck på platsen för en l-bistav är en rest av en sådan kan inte avgöras med säkerhet på grund av vittringsskador i kanten av glorian.

Den äldst kända beskrivningen av Barlingbofunten ger Hilfeling i sin Resejournal 1800: ”Funten av Sandsten - var målad och tycktes vara rätt gammal; med mycken Sculpture - man såg: Christus på korsset, samt de 4 Evangelisterne, Maria med Engelen m.fl. Dessas namn voro med Runeskift teknade öfver deras Hufvuden.”

I kyrkoinventariet 18 maj 1830 uppförs ”En Dopfunt af marmor, väl arbetad med de 4 Evangelisterna samt annat upphöjdt arbete, stående på en Marmor-fot.”

På Hilfelings uppgifter bygger J. Liljegren sin framställning i det avsnitt i Runlära (1832), där han redovisar runinskrifter på kyrkliga föremål, bl.a. dopfuntar där runinskrifterna ger förklaring till vad som avbildas. I

fråga om Barlingbofunten anges att på ”Gottland finnas på dopfunten i Bardlingbo blotta namnen öfwer Christus, Maria, Engelen och de 4 Evangelisterna”. Och i Runurkunder (1833) återges större delen av Hilfelings uppgifter nästan ordagrant.

P.A. Säve redovisade sin granskning av funtens inskrifter i sin reseberättelse från 1850. Han läser runorna **iohanes, lauks**, som han förmodar står för Lukas, **markus**, som han förmodar avse Markus. Vid människoparet läser han runorna **ma-**, som han förmodar stå för Maria. I avritningen har Säve ritat ett kort streck snett nedåt höger på platsen för benet i **r**-bistav. Han avbildar också runorna i Marias gloria, men är osäker hur de skall tolkas. I Markusglorian läser han **last : geari : a : posuu**.

Carl Säve återger runorna på dopfunten (S 85) på följande sätt. I kvinnans gloria, som han uppfattar som Marias: **mar...**, i evangelistsymbolerna: **iohanes, marku** och **lauks last : gearpa rosuli**. I sin kommentar nämner han förväxlingen av Markus och Lukas. Han redovisar också att det finns en inskrift i Marias gloria, möjligen **nik..mn**, men kan inte ge någon tolkning.

Hugo Pipping gjorde sommaren 1900 en undersökning av inskrifterna på funten och kom fram till en läsning som nära stämde överens med P.A. Säves återgivning av inskrifterna. Pipping läser **maria, markus, ma[ria], iohanes** och **luks last : geari : a : posuli** och meddelar att ”Mattheus-ängelens” gloria är sönderslagen.

Otto von Friesen undersökte och avbildade inskrifterna 1923. Han läser **eošanas, luks last:gearf:a:posuli, markus, maria, ma-**. Han anger bl.a. att det är något ovisst om **l**-runan är stungen i **luks** och **last**. Bistavarna i **f**-runan i **gearfa** uppfattar han som ditsatta i efterhand och den yttre delen av bistaven i **l**-runan i **posuli** anges vara bortfallen.

De äldsta kända tolkningarna av inskrifterna återfinns hos Hilfeling och bröderna Säve. I sin tolkning av inskriften förklarar Pipping skrivningen **luks** för apostlanamnet Lukas bero på brist på utrymme. Runföljden **last** kan han inte förklara. Man skulle där vänta sig stenhuggarens namn och Pipping förstår därför de följande runorna, som han läser som **geari**, som ett dentallöst preteritum. Objektet skulle då vara uttryckt med **a:posuli**, vilket han vill se som en ljudlagsenligt utvecklad form, där en icke belagd form ack. plur. mask. *aposula antagit i-stamsböjning. Otto von Friesen har inte lämnat något förslag till tolkning, men av hans normalisering av texten i registret till hans anteckningsböcker kan man sluta sig till att han i inskrifterna återfinner namnen Johannes, Markus och Maria samt - ofullständigt återgivet - namnet Lukas och ordet *apostuli*.

Det finns ett klart samband mellan funtens bildinnehåll och inskrifterna. Den som mest ingående studerat Barlingbofuntens bildinnehåll och bildinnebörd är Evald Gustafsson (1954). Enligt honom kan funtens framställning ha en klar symbolisk mening och vara ett medvetet uttryck för centrala idéer i medeltidens dopsymbolism, t.ex. bebådelsemotivets anknytning till dopet som människans andliga födelse. Framställningen av ängeln Gabriel och Maria stående mot varandra är det bildmässiga uttrycket för bebådelsen och funten och dopvattnet i den kan ses som symbol för Kristi avlelse, men också som kyrkans och nådens sköte och livets brunn med dess livgivande och renande vatten.

Till höger om Maria återfinns gestalterna av en man och en kvinna som omfamnar varandra. Av den fragmentariskt bevarade runinskriften i kvinnas gloria drar Gustafsson slutsatsen att det måste vara symbolisk framställning som avses med brudparet och att Maria återges i rollen som bruden Ecclesia. Maria uppträder alltså i de två scenerna dels som Virgo et mater dels som Virgo et sponsa.

Gustafsson identifierar och tolkar alltså gestalterna på helt annat sätt än den dittillsvarande traditionella tolkning som t.ex. representeras av

Roosvall i a.a. 1912, s. 128. Denne ser kuppans bildframställningar som en monumental förkortad gestaltning av Marias, hennes föräldrars och hennes sons historia. Enligt denna tolkning är människoparet en framställning av Joachims och Annas möte vid den Gyllene porten. Mot detta talar enligt Gustafsson att kulten av Anna var ytterst obetydlig i västerlandet vid denna tid. Och hans tvekan ökar genom den runinskrift som kvinnans gloria är försedd med och varav de två första runorna **ma** är bevarade måste avse kvinnans namn, dvs Maria.

Mot bakgrunden av detta är det viktigt att fastställa förhållandet mellan dopfontens figurframställning och runinskrifterna. Den 80 centimeter höga funten, den sekundära basen ej medräknad, är till skillnad från de flesta andra i sten huggna dopfuntar huggen ur ett enda block. Materialet är gotländsk sandsten. Dopfonten är således inte ett importarbete.

Av fontens evangelistsymboler bär tre runinskrifter. Glorian kring evangelistsymbolen för Matteus, dvs den bevingade människan med boken, har kvar rester av ursprunglig färg. Ett närmare studium av stenytan i glorian visar att några runor aldrig har varit ristade här. Glorian har varit "blind" från början. Man hade här väntat sig apostlanamnet Matteus. Det är sannolikt så att runorna **ma** i kvinnas gloria i bildframställningen av människoparet som omfamnar varandra, är resterna av en runföljd **mateus**, som blivit felplacerad. Både P.A. Säve och Carl Säve uppmärksammade att evangelisternas namn blivit fel placerade. Så har även Pipping gjort liksom von Friesen, eftersom uppgiften om omkastningen av Markus och Lukas symboler i Sveriges kyrkor, Gotland bd I (1931) bygger på meddelande från denne. Någon mer ingående diskussion av inskrifterna och deras placering har dock inte förts. Huruvida de är samtidiga med funten eller tillkommit senare har inte diskuterats. Tanken har dock framförts (Gustavson 1991), att felaktigheterna möjligen förklaras av att den som gjort inskrifterna inte varit runkunnig och kanske också varit mindre bekant med kristen symbolik och därför använt en med runor skriven förlaga och därvid förväxlat några av de heliga personerna.

Traditionellt dateras Barlingbofunten till 1100-talet, av Svanberg (1995) till århundradets senare hälft, möjligen till dess sista fjärdedel. En mer precis datering utifrån runformerna på dopfunten är osäker, men intet talar emot att de är samtida med funten.

Att bildprogrammet på en dopfunt förklaras med texter i majuskler eller runor och på latin eller folkspråket är inte ovanligt. Ofta är dessa precis anpassade till bildprogrammet, t.ex. runinskriften på den gotländska Åkirkeby-funten DR 373 på Bornholm, men exempel finns på en ur vårt synsätt bristande estetisk utformning av inskriften, som t.ex. majuskelinskriften på latin på Ottravadsfunten i Västergötland. Vad som är speciellt med Barlingbofunten är bl.a. att några av inskrifterna har blivit felaktigt placerade och därigenom fått felaktig syftning. Förväxlingar av symbolerna för evangelisterna och kyrkofäderna i medeltida kyrkmålningar är inte ovanliga – sådana återfinns exempelvis i korvalvet i Tensta kyrka i Uppland (Å. Nisbeth i Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld (2004), red. O Ferm och S. Nyström, s. 224) – och har förklarats med att konstnären inte varit läskunnig utan åstadkommit inskriften efter en förlaga, som missförstått. Så är fallet i med evangelistsymbolerna för Johannes och Matteus i absidmålningarna i Mästerby kyrka såsom Ylva Fontell (1993) konstaterat.

Den traditionella tolkningen av Barlingbofundens bildframställning är att den framställer Anna och Joakims samt Marias och hennes sons historia. Framställningen av Maria och ängeln Gabriel och de fyra evangelisterna återkommer ofta i den medeltida dopsymbolismen. Sannolikt har detta bildprogram också givits ett komprimerat språkligt uttryck med runor i en förlaga som bestod av antal nyckelord. I några fall har nyckelorden fått en riktig placering på funten. Så är fallet med namnen Maria och Johannes. I ett fall har namnet stavats på rätt sätt men fått en felaktig placering. Det gäller namnet Markus som placerats i evangelisten Lukas gloria. I Markussymbolens gloria är en inskrift om tjugo runor inskuren: **lukslastgearf:aposu-i**. Den ger snarast ett intryck av att vara förvanskad, och det är möjligt att det i förlagan stått **s[ancti] aposuli**

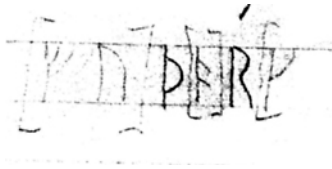
lukas gafrel, dvs *S(ancti) apostuli Lukas, Gabriel*. Hur denna förvanskning i så fall tillkommit kan nu inte avgöras. I glorian till kvinnan som ingår i paret som omfamnar varandra återstår nu endast runorna **ma** följt av en runa som är så försliten att den inte längre kan läsas. Utifrån den traditionella tolkningen av paret som Annas och Joakims möte vid den Gyllene porten skulle det kunna tänkas att runorna är resten av en inskrift *Mariæ mater* eller *Mater Mariæ*. Det är värt att nämna att den liturgiska kulten av Anna åtminstone under senmedeltiden har varit stark i Linköpings stift. Ger man Evald Gustavsons tolkning av bildinnehållet företräde bör inskriften ha lytt *Maria*, dvs Guds moder. Mest sannolikt är dock att runorna **ma** är resterna av en nu förlorat namn Matteus, som placerats fel.

En försvarbar hypotes är att förlagan har innehållit en med runor skriven latinsk text, vilken svarat mot ett normaliserat *Maria, Gabriel, Sancti apostuli: Matthæus, Marcus, Lucas* och *Iohannes*, som givits en till folkspråket anpassad form. Man kan också fråga sig om det inte är funtmästaren själv som gjort inskriften, och att han i brist på egen kunskap i runskrift använt en förlaga, som han missförstått. Intressant i det sammanhanget är Tuulses och Svanbergs uppfattning att det är en i övrigt okänd stenhugare som har besökt Gotland som har tillverkat funten.

230. Barlingbo kyrka

Litteratur: J.W. Hamners register till Gotlands runinskrifter (1922-23); O. v. Friesen, Anteckningar 1924 (UUB), s. 65; Gotlands Allehandas Julnummer 1924.

Vid sin inventering av de gotländska runinskrifterna granskade Otto von Friesen 1924 en putsinskrift i södra korväggen omedelbart öster om korportalen. Han kunde skymta den genom kalkrappningen, ca 1,10 m över golvet och cirka 50 cm öster om portalen.

G 230. Efter avritning av von Friesen i hans anteckningsbok 23/7 1924.

Att runinskriften har varit svår att urskilja framgår av en anteckning i J.W. Hamners register: ”På korets s.vägg ö. om s. korportalen möjl. *runinskr.* v. Fr20/ 23”. Runverket (H. Gustavson och Th. Snædal) kunde inte återfinna inskriften vid sitt fältarbete i maj 1979 trots noggranna undersökningar med släpljus.

Inskrift (enligt O. v. Friesens uppteckningar):

fupork

Till läsningen: Runorn **p** och **r** framträdde tydligt för v. Friesen, de övriga runorna tycks endast ha varit svagt skönjbara. 5 **o** har ensidiga bistavar snett nedåt höger.

Om runorna har varit resterna av en futhark eller av en söndagsrad kan inte avgöras.